ปาฐกถาเรื่อง

สุญญตา

จากหนังสือ
รวมบทความและปาฐกถา
ของ อาจารย์เสถียร โพธินันทะ
เล่มที่ ๒

ปาฐกถาเรื่อง "สุญญตา" *

อาจารย์เสถียร โพธินันทะ
ณ มูลนิธิอภิธรรม มหาธาตุวิทยาลัย วัดมหาธาตุ พระนคร
๑๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๙

เรื่อง "สุญญตา" นี้ เป็นเรื่องสำคัญของชาวพุทธฝ่ายเหนือ หรือมหายาน เช่นเดียวกับเรื่อง "อนัตตา" เป็นเรื่องสำคัญของชาวพุทธฝ่ายใต้ หรือเถรวาทของเรา แต่ความจริงคำว่า "สุญญตา" ก็มีใช้ในคัมภีร์ฝ่ายใต้เป็นอันมาก ถึงกับจัดเป็นหมวดหมู่หรือวรรคหนึ่ง คือ "สุญญตวรรค" [๑] ได้แก่หมวดที่ว่าด้วยสุญญตา อันเกี่ยวกับสมาบัติเป็นที่อยู่หรือเป็นวิหารธรรมของพระพุทธองค์ ดังที่ตรัสไว้ว่า พระองค์มีปกติอยู่ด้วยสุญญตสมาบัติ แม้ในเรื่องวิโมกข์คือความหลุดพ้นก็แจกออกเป็น ๓ คือ อนิมิตตวิโมกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์ และสุญญตวิโมกข์ เพราะฉะนั้นเรื่องสุญญตาจึงมิใช่มีจำกัดอยู่แต่เฉพาะในฝ่ายมหายาน แท้จริงก็เป็นธรรมะทั่วไปในพระพุทธศาสนา เป็นแต่ว่าชาวพุทธฝ่ายมหายานยกเรื่อง "สุญญตา" ขึ้นมาเน้นเป็นพิเศษเช่นเดียวกับที่ชาวพุทธฝ่ายเถรวาทเน้นเรื่อง "อนัตตา" เป็นพิเศษ ฉะนั้น

ก่อนอื่นควรจะเข้าใจว่า คำว่า "สุญญตา" นี้ไม่ได้แปลว่า "ไม่มีอะไร" สุญญตา กับ นัตถิตา มีความหมายแตกต่างกับ นัตถิตา [๒] หรืออุจเฉทะในภาษาบาลี เป็นคำที่ปฏิเสธว่า "ไม่มีอะไรหรือขาดสูญอย่างสิ้นเชิง" ส่วน "สุญญตา" หมายเพียง "ปฏิเสธวาทะที่มีอยู่เป็นอยู่เองโดยมิต้องอิงอาศัยเหตุปัจจัย แต่มิได้ปฏิเสธภาวะที่อาศัยเหตุปัจจัยปรากฏขึ้น"

ตามหลักพระพุทธศาสนา ผู้มีทิฏฐิในเรื่อง "สุญญตา" ไม่จัดเป็นมิจฉาทิฏฐิ เพราะคำนี้เป็นศัพท์เฉพาะในวงของชาวพุทธ มิได้ใช้กันในหมู่พาหิรลัทธิ ในหมู่พาหิรลัทธิ เขาใช้ว่า "นัตถิตา" บ้าง "อุจเฉทะ" บ้าง เป็นคำปฏิเสธสภาวะอย่างเด็ดขาด ว่าไม่มีอะไรเลยหรือว่างเปล่าอย่างอากาศธาตุทีเดียว "สุญญตา" ตามแนวพระพุทธศาสนา มิใช่หมายถึง เลขสูญ เลขว่าง เลขเปล่า ไม่มีค่าอะไรอย่างที่บางคนเข้าใจ เพียงแต่ปฏิเสธ "สิ่งที่เป็นนิจจสภาวะคือเที่ยงอยู่เป็นนิตย์ เป็นอยู่ได้โดยลำพัง ไม่ต้องอิงอาศัยเหตุปัจจัย" ส่วนความเป็นอยู่โดยอาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่งนั้น มิ

---

๑. *มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระไตรปิฎกเล่ม ๑๔*

๒. *ในภาษาสันสกฤต นาสฺติตา หมายความว่า ปฏิเสธพระเจ้า ตรงกับคำว่า Atheism ทั้งนี้เป็นความเข้าใจทั่วไปของผู้นับถือศาสนาฮินดู*

* จากหนังสือ ปาฐกถา "สุญญตา" อาจารย์เสถียร โพธินันทะ ๒๕๑๐ หน้า ๑-๒๔

ได้พลอยถูกปฏิเสธด้วย ใครก็ตามที่ปฏิเสธสภาวะที่อาศัยเหตุปัจจัยปรุงแต่งจึงเกิดขึ้น มีขึ้นแล้ว ผู้นั้นก็ชื่อว่าเป็นฝ่าย "นัตถิตา" คือฝ่ายที่เห็นขาดสูญ ว่างเปล่า ซึ่งนับเป็นมิจฉาทิฏฐิ อย่างไรก็ตามในภาษาไทยเราได้มีการนำคำว่า "สุญญตา" ในบาลี หรือ "ศูนยตา" ในสันสกฤตมาใช้ในทางที่ปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง เป็นสูญเปล่าไม่มีอะไรเลย จึงทำให้เกิดความเข้าใจผิด ในความหมายของคำนี้ในทางพระพุทธศาสนา

เราทราบกันอยู่แล้วว่ามูลรากของพระพุทธศาสนานั้น คือการปฏิเสธ "อัตตา" หรือ "ตัวตน" คำว่า "สุญญ" "ว่างเปล่านี้" พระสารีบุตรได้นำพระพุทธภาษิตที่ตรัสแก่พระอานนท์ไปตั้งไว้เป็นเบื้องต้น ใน "สุญญกถา" ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค (พระไตรปิฎกเล่ม ๓๑) เป็นใจความว่า พระศาสดาตรัสแก่พระอานนท์ว่า ที่ว่าสูญ ๆ นั้น คือสูญจากอะไร แล้วตรัสอธิบายต่อไปว่า "สูญจากอัตตา และสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา" เป็นอันชี้ให้เห็นชัดว่า เรื่อง "สุญญตา" นี้ มุ่งปฏิเสธ "อัตตาและสิ่งที่เนื่องด้วยอัตตา"

ความยึดความติดในอัตตา อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ อย่าง คือ ความยึดถือในอัตตาที่เป็นสัตว์ บุคคลหนึ่ง ความยึดถือในอัตตาที่เป็นธรรมหนึ่ง ทางมหายานจึงจัด "สุญญตา" เป็น ๒ อย่าง ได้แก่ "ปุคคลสุญญตา" "ความเป็นสูญแห่งบุคคล" อย่างหนึ่ง "ธัมมสุญญตา" "ความเป็นของสูญแห่งธรรม" อีกอย่างหนึ่ง

"ปุคคลสุญญตา" หรือความสูญแห่งบุคคลนั้น ได้แก่การเพิกถอนความยึดถือว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เมื่อปล่อยวางความยึดถืออย่างนี้ได้ก็ชื่อว่าเข้าถึง "ปุคคลสุญญตา" ขอยกตัวอย่างภาษิตของนางวชิราภิกษุณี ที่กล่าวว่า "เพราะการประชุมแห่งขันธ์ การบัญญัติว่าสัตว์บุคคลจึงมีขึ้น เหมือนกับการประชุมของล้อรถ เพลารถ และองคาพยพอื่น ๆ ของรถ เมื่อประชุมพร้อมแล้ว คำว่า "รถ" จึงปรากฏขึ้น ฉะนั้น แต่โดยปรมัตถ์แล้ว มีแต่ทุกข์เท่านั้นเกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นตั้งอยู่ ทุกข์เท่านั้นดับไป อื่นจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด อื่นจากทุกข์ไม่มีอะไรดับ" คำว่า ทุกข์ในภาษิตของนางวชิราภิกษุณีนี้ ไม่ใช่หมายถึงความเศร้าโศกเสียใจ ไม่ใช่หมายถึงความทุกข์ทางใจ แต่หมายถึง "ทุกขสภาวะ" คือสภาวะที่มีการเปลี่ยนแปลง ทนอยู่ในภาวะเดิมของมันไม่ได้ ไม่สามารถจะรักษาคุณสมบัติเดิมของมันได้ สภาวะเหล่านี้ จึงชื่อว่าเป็นทุกข์โดยมีเหตุผลตามหลักในพระพุทธภาษิตที่ว่า "สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์" ทุกข์กับความไม่เที่ยงนั้นถ้ามองด้วยสายตาปรมัตถ์แล้วก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหมด ไม่มีอะไรแตกต่างกันเลย อันใดเป็นทุกข์ อันนั้นก็ต้องไม่เที่ยง อันใดไม่เที่ยงอันนั้นก็ต้องเป็นทุกข์ เพราะคำว่า "ไม่เที่ยง" หรือ "อนิจจัง" หมายถึงภาวะที่ไม่สามารถคงอยู่ในสภาพเดิม ความเปลี่ยนไป ส่วนคำว่า "ทุกข์" หมายถึงสภาพที่ไม่สามารถจะทนทาน หรือรักษาคุณสมบัติเดิมของมันไว้ได้ จะต้องแปรผันไป ฉะนั้น ศัพท์ทั้ง ๒ นี้ จึงเป็นไวพจน์แอบอิงกันได้เสมอ ไม่จำเป็นต้องควบคู่กัน ถ้าพูดว่าไม่เที่ยงแล้ว ก็ต้องหมายถึงว่าสิ่งนั้นเป็นทุกข์ด้วย ถ้าพูดว่าเป็นทุกข์แล้ว ก็ต้องหมายถึงว่าสิ่งนั้นไม่เที่ยงด้วย เพราะ

เหตุที่ไม่เที่ยงและเป็นทุกข์นี้แหละ จึงเป็น "สุญญตา" คือไม่สามารถรักษาคุณสมบัติดั้งเดิมไว้ได้ ต้องเปลี่ยนแปรไป ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ในพระพุทธศาสนามีสุภาษิตที่แสดงถึง สุญญตา โดยเฉพาะคือ "มหาสุญญตสูตร" "จูฬสุญญตสูตร" (มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระไตรปิฎก เล่ม ๑๔) เท่าที่กล่าวมาแล้วนี้ เฉพาะเรื่อง "ปุคคลสุญญตา"

ส่วน "ธัมมสุญญตา" ข้อที่ ๒ นั้น เป็นเรื่องละเอียดอ่อนขึ้นไปอีก กล่าวคือคนบางคนไม่ติดในสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ปล่อยวางความยึดถืออย่างนี้ได้ อันนับว่าเข้าถึง "ปุคคลสุญญตา" แล้ว แต่ยังไปติดในความมีอยู่ เป็นอยู่จริง แห่งขันธ์, ธาตุ, อายตนะ และอินทรีย์ การติดในขันธ์, ธาตุ, อายตนะ และอินทรีย์นี้ ทำให้ไม่เข้าถึง "ธัมมสุญญตา" ฉะนั้นในขั้นสูงจึงต้องปล่อยวางความยึดถือ แม้ในขันธ์ ธาตุ เป็นต้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นความยึดถือในธรรม ซึ่งเท่ากับเป็นรายละเอียดปลีกย่อยจากบุคคลลงไป สุญญตา ทั้ง ๒ ประการนี้ มีศัพท์ทางธรรมะที่เราเรียกว่า "อหังการ" "ความยึดถือว่าตัวเรา" และ "มมังการ" "ความยึดถือว่าของเรา"

ความยึดถือในบุคคลเป็น อหังการ ความยึดถือในธรรมเป็น มมังการ รวมเป็น ๒ ชั้นด้วยกัน เมื่อมีความยึดถือในบุคคล ก็มีความยึดถือในของของตน เช่นว่าเรายึดถือ ในตัวตนในเราจัดเป็นอหังการ ต่อไปแยกว่าตัวนี้ไม่ใช่ตัวฉัน ฉันไม่ยึดถือตัวฉันละ แต่ถ้าฉันยึดถือของของฉัน ว่า รูป เป็นของฉัน เวทนาเป็นของฉัน เป็นต้น อันนี้แหละจัดเป็นมมังการ ผู้ใดทำลายอหังการได้ผู้นั้นก็ทำลายมมังการได้ ผู้ใดทำลายมมังการได้ ผู้นั้นก็ทำลายอหังการได้ เป็นเงาตามตัว เพราะอะไร เพราะว่าเมื่อไม่มีฉันแล้ว จะมีของของฉันได้อย่างไร การที่มีของของฉันเกิดขึ้น ก็เพราะมีฉันอันเป็นตน ถ้าไม่มีของของฉันแล้วฉันก็มีไม่ได้ ฉันกับของฉันนี้จึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน

แต่เมื่อพระพุทธศาสนาวิวัฒนาการมาถึงขั้นที่มีลัทธินิกายแล้ว ต่างลัทธิต่างอาจารย์ ก็มีความเห็นแตกแยกกัน การตีความธรรมะในเรื่อง สุญญตา ของบรรดาอาจารย์เหล่านี้ก็เกิดการขัดแย้งกันขึ้น ยกตัวอย่างเช่นมีนิกายหนึ่งชื่อ "นิกายสรวาสติวาทะ" นิกายนี้เกิดขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพานแล้วประมาณ ๓๐๐ ปีเศษ อาจารย์ในนิกายนี้ตีความว่า ฉัน, เรา, เขา, มีไม่ได้ ก็ถูกแล้ว แต่ว่าสิ่งที่มาประกอบให้บัญญัติว่า ฉัน, เรา, เขา นั้น จะพลอยสูญไปด้วยก็หาไม่ เพราะถ้าสิ่งที่เราเอามาเป็นเครื่องมือสำหรับบัญญัติสัตว์บุคคลเราเขาพลอยไม่มีไปด้วยแล้ว เราก็ไม่สามารถที่จะตั้งปทัฏฐานของคำบัญญัติลงไปว่าอันนี้จะบัญญัติว่าเรา อันนี้เราจะบัญญัติว่าเขา อันนี้เราจะบัญญัติว่าเป็นสัตว์เป็นบุคคล เปรียบเหมือนบุคคลที่ต้องการจะปลูกตึก ถ้าหากว่าไม่มีที่ให้ปลูกสำหรับให้รองรับวัตถุก่อสร้างต่าง ๆ อันจะเป็นสิ่งประกอบกันเป็นตัวตึกแล้ว ตึกจะปลูกขึ้นในท่ามกลางสุญญากาศ ท่ามกลางความว่างเปล่าไม่ได้ฉันใด สัตว์บุคคลแม้ว่าเป็นคำสมมติบัญญัติไม่มีจริงโดยปรมัตถ์ แต่สภาวะของขันธ์ ธาตุ อายตนะอันเป็นสภาวะปรมัตถ์นั้นจะต้องเป็นสิ่งยืนโรงสำหรับให้คำสมมติบัญญัติไปถือ ถ้าไม่มีสิ่งยืนโรงเหล่านี้แล้วก็ไม่สามารถที่จะใช้ถ้อยคำโวหาร

ใด ๆ ไปบัญญัติภาวะใด ๆ ขึ้นมาว่านี่เรียกว่ารูปขันธ์ นี่เรียกว่าเวทนาขันธ์ นี่เรียกว่าสัญญาขันธ์ นี่เรียกว่าสังขารขันธ์ นี่เรียกว่าวิญญาณขันธ์ได้ หรือไม่สามารถที่จะบัญญัติชี้ลงไปด้วยว่านี่เป็นปฐวี วาโย อาโป เตโชลงไปได้

เพราะฉะนั้นสภาวะปรมัตถ์นั้นจะต้องมีอยู่เช่นคำว่าดินหรือปฐวี คำว่าดินหรือปฐวีนั้นเป็นบัญญัติ แต่ทว่าสภาวะปรมัตถ์ของดินนั้นจะต้องมีอยู่หาได้เป็นบัญญัติไม่ จะต้องเป็นสภาวะปรมัตถ์ สิ่งนั้นคืออะไร คือสภาวะแข้นแข็ง ปฐวีย่อมมีความแข้นแข็ง เพราะฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นแขกฝรั่งไทยญวน แม้รากคำบัญญัตินี้แตกต่างกัน จีนเรียกไปอย่างหนึ่ง ไทยเรียกไปอย่างหนึ่ง แขกเรียกไปอย่างหนึ่ง แตกต่างกันก็จริง ไม่เข้าใจกันเลยด้วยซ้ำ แต่เมื่อทุก ๆ คนมาสัมผัสกับปฐวีธาตุนี้แล้ว ทุกคนจะมีความเข้าใจตรงกันหมดว่าลักษณะที่แข้นแข็งนี่แหละเป็นดิน ไม่ว่าจีน ไทย ฝรั่ง ลาว ญวน จะต้องเกิดความเข้าใจตรงกันหมดว่านี่เป็นดิน ถึงแม้คำบัญญัติศัพท์จะเรียกแตกต่างกันไปตามนัยของภาษา เพราะฉะนั้นด้วยเหตุผลประการเช่นนี้สิ่งที่สูญก็คือบัญญัติโวหารต่าง ๆ คือคำว่าดินไม่มีสภาวะ แต่ธาตุดินจะพลอยไม่มีสภาวะหามิได้ เพราะถ้าธาตุดินจะพลอยไม่มีสภาวะไปด้วยแล้ว เราก็ไม่อาจจะชี้อะไรว่าอะไรเป็นดินแตกต่างจากไฟ อะไรเป็นไฟแตกต่างจากน้ำ อะไรเป็นน้ำแตกต่างจากลม เพราะเหตุนั้นนิกายสรวาสติวาทจึงถือว่าบุคคลสูญได้ อัตตาสูญได้ แต่ทว่าสภาวะที่มาประกอบให้บัญญัติคำว่าบุคคลว่าอัตตาว่าสัตว์ชีวะจะพลอยเป็นสูญไปด้วยก็หาไม่ นั่นก็คือนิกายนี้ยอมรับแต่บุคคลสุญญตา ไม่ยอมรับธัมมสุญญตา คือธรรมะสูญไม่ได้ ธรรมะในที่นี้หมายถึงสังขารธรรมและวิสังขารธรรมทั้งหมด ไม่ใช่หมายถึงโลกุตระธรรมอย่างเดียว จะพลอยเป็นของไม่มีสภาวะด้วยก็หาไม่ จะต้องเป็นสิ่งซึ่งมีอยู่เป็นอยู่ดำรงอยู่ นี่เป็นทรรศนะของนิกายสรวัสติกวาท ต่อมาในสมัยที่มีลัทธิมหายานแล้ว ฝ่ายมหายานมีอยู่นิกายหนึ่งเรียกว่า โยคาจารวิชญาณวาทินซึ่งฝรั่งเรียกว่าโยคาจาระไอเดียลิสซึ่ม เป็นฝ่ายมโนภาพนิยมในพระพุทธศาสนานิกายโยคาจาระไอเดียลิสซึ่มนี้นั้น ได้ให้ทรรศนะว่าสิ่งทั้งหมดปรากฏแก่ทางอายตนะสัมผัสของเรานั้นไม่มีสภาวะเป็นอยู่จริงเลย ทั้งหมดนี้เป็นแต่เพียงภาพที่สะท้อนออกไปจากจิตของเรา สิ่งที่มีจริงอยู่นั้นคือจิตหาได้สูญไม่ สิ่งที่สูญก็คือสิ่งที่เป็นภาพมายาอันเป็นภาพสะท้อนออกไปจากจิตของเรา เพราะฉะนั้นนิกายนี้จึงเป็นฝ่ายซับเจ็คตีฟ ไอเดียลิสซึ่ม (Subjective Idealism) ถ้าจะจัดว่าเป็นซับเจ็คตีฟ ไอเดียลิสซึ่มคือมโนภาพนิยมในฝ่ายที่ถือเอาใจของตัวเป็นประธานเป็นใหญ่ ไม่ใช่อ๊อบเจ็คตีฟ ไอเดียลิสซึ่ม (Objective Idealism) ปรัชญาไอเดียลิสซึ่ม หรือมโนภาพนั้นเขาแบ่งเป็น ๓ สาขาใหญ่ สาขาหนึ่งเรียกว่าซับเจ็คตีฟ ไอเดียลิสซึ่ม นิกายโยคาจาระวิชญาณ เป็นฝ่ายซับเจ็คตีฟ ไอเดียลิสซึ่ม คือถือว่าโลกทั้งหมดนี้เป็นเพียงแต่เงาสะท้อนของจิต เป็นเพียงความตรึงตราของจิตที่ส่งปฏิกิริยาออกไปเป็นจักรภพแห่งชีวิตขึ้นแล้ว จิตนี้เองก็กลับเอาโลกที่ตัวสร้างนั้นมาเป็นอารมณ์แล้วก็สร้างเรือนสร้างขันธ์ประกอบกุศลกรรม อกุศลกรรมต่อไปวนเวียนกันอย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด เพราะฉะนั้นจิตเกิดโลกก็เกิด จิต

ดับโลกก็ดับ เพราะฉะนั้นจิตแท้หรือสภาวะที่เป็นปรมัตถ์จึงมีแต่ชื่อหรือเรียกในภาษาสันสกฤตเรียกว่าวิชฺญานมฺ มีแต่อันนี้อันเดียวที่เป็นของจริงแท้ ส่วนภาวะนอกเหนือไปกว่านี้ล้วนเป็นสุญญตาทั้งนั้น ไม่มีสิ่งอยู่โดยแท้จริงเลย นี่เป็นทรรศนะของนิกายพุทธศาสนาอีกนิกายหนึ่ง คือนิกายโยคาจาระไอเดียลิสซึมหรือเรียกว่านิกายวิชญานัมเป็นฝ่ายซับเจ็คตีฟนิกายหนึ่ง ต่อมาก็ได้มีนิกายพุทธศาสนาอีกนิกายหนึ่งในมหายานมาธยมิกนิกาย นิกายมาธยมิกะนี้ได้มีทรรศนะเห็นว่าแท้จริงที่เราถือว่าโลกมีหรือโลกไม่มีนั้นเป็นความเข้าใจผิด ทุกสิ่งไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มีก็ตาม สิ่งที่ไม่มีก็ตาม ล้วนแต่เป็นมายาทั้งสิ้น รวมทั้งใจของเราด้วยก็เป็นมายา เราหลงตะลึงเห็นโลกว่าเป็นอย่างนี้เอง เพราะอำนาจอวิชชาเปรียบเหมือนคนที่หลับแล้วฝันไป โลกคือความฝัน เพราะฉะนั้นความเป็นไปต่าง ๆ หรือกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในความฝันนั้นจึงไม่ใช่เป็นของจริงเลย เหตุนั้นนิกายมาธยมิกะจึงสอนว่าเรื่องของสุญญตาจะต้องเป็นทั้งบุคคลสุญญตาด้วย จะต้องเป็นทั้งธัมมสุญญตาด้วย คือนอกจากสัตว์บุคคลเราเขาไม่มีจริงแล้ว ขันธ์ ธาตุ อายตนะก็เป็นสิ่งซึ่งไม่มีจริง สิ่งที่ทางอภิธรรมบอกว่ามีจริง ทางมาธยมิกะถือว่าสิ่งนั้นเป็นความฝัน เพราะฉะนั้น อภิธรรมจึงมีทั้งที่สมมติทั้งปรมัตถ์ แต่ในทรรศนะของนิกายมาธยะมิกะทั้งจริงสมมติกับจริงปรมัตถ์นั้นเป็นยาหมด เป็นความฝันเป็นสุญญตาหมด นิกายนี้จึงมีคำเรียกว่าสรฺวธรฺมา ศูนฺยตา ลกฺษณา ธรรมทั้งปวงมีความสูญเป็นลักษณะ ที่ว่ามีความสูญเป็นลักษณะเพราะว่าสิ่งทั้งปวงที่ปรากฏแก่เราไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่ไม่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นเลย สิ่งใดก็ตามที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นสิ่งนั้นย่อมไม่มีภาวะคงที่ในตัวมัน สิ่งใดไม่มีภาวะคงที่ในตัวมันเอง สิ่งนั้นก็เป็นสุญญตา แต่อาการที่ปฏิเสธเช่นนี้ไม่ใช่เป็นฝ่ายสนับสนุนนัตถิกทิฏฐิหรืออุจเฉทิฏฐิก็หาไม่ นัตถิตาทิฏฐิกับอุทเฉทิฏฐินั้นแตกต่างกับปรัชญาในฝ่ายมาธยมิกะนั้นเป็นปรัชญา ลักษณะคล้ายคลึงกับสัมพัทธภาพของไอสไตน์นักปราชญ์วิทยาศาสตร์ ไอสไตน์ซึ่งค้นพบกฎแห่งสัมพัทธภาพในศตวรรษที่แล้วมา แต่ว่าความจริงในข้อนี้คณาจารย์ชาวพุทธในนิกายมหายานนิกายมาธยมิกะได้ค้นพบความจริงข้อนี้มาแล้ว ยกตัวอย่างเช่นว่าความยาวกับความสั้น ตั้งปัญหาถามเราว่าความยาวมีไหม ความสั้นมีไหม เราคงตอบว่ามีความยาวก็มี ความสั้นก็มี แต่อาจารย์ในนิกายมาธยมิกะบอกว่าไม่มีหรอก ทั้งยาวทั้งสั้น เพราะอะไรถึงว่าไม่มี เพราะว่าเรารู้ความยาวว่าเป็นความยาวเพราะอาศัยความสั้นเป็นเครื่องเทียบใช่ไหม ความยาวจึงปรากฏ เรารู้ความสั้นว่าเป็นความสั้นก็เพราะอาศัยความยาวเป็นเครื่องเทียบใช่ไหม ความสั้นจึงปรากฏ เพราะฉะนั้นความยาวก็ไม่มี ความสั้นก็ไม่มี มีแต่ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่ง ๒ สิ่งมาสัมพันธ์กันเข้าในเทศะที่ต่างกัน ในกาละที่ต่างกัน ยกตัวอย่างเช่นคนนำไปเทียบกับภูเขา คนก็เท่ากับมดตัวหนึ่ง ภูเขาสูงกว่าคน แต่ถ้าคนปีนเขาเอฟเวอร์เรสต์สำเร็จไปยืนอยู่บนยอดเขา คนก็สูงกว่าเขาเอฟเวอเรสต์อีก นี่แปลว่าเทศะที่ตั้งต่างกันแล้ว เพราะฉะนั้นความยาวความสั้นจึงเป็นเรื่องหลอกลวง เป็นเรื่องหลอกลวง ไม่มีภาวะความมีอยู่เป็นอยู่จริงเลย มีแต่ความเป็นมายาทั้งนั้น และเพราะเหตุที่เป็นมายานี้แหละจึงชื่อว่าสุญญตา เพราะความยาวมีอยู่

ความสั้นจึงมี ในขณะเดียวกันเพราะความสั้นมีอยู่ ความยาวจึงมี ถ้าเราจะรู้ความยาวก็ต้องอาศัยสั้น เราจะรู้ความสั้นก็ต้องอาศัยยาว นั่นก็คือทั้งความยาวความสั้นนั้นเป็นของไม่มีจริงเลย มีขึ้นเพราะอาศัยการเปรียบเทียบ อาศัยความสัมพันธ์ของสิ่ง ๒ สิ่ง ในสิ่งที่ต่างกันในกาละที่ต่างกันแล้ว เราก็เรียกกันว่านี่สั้นนี่ยาว แต่โดยปรมัตถ์แล้ว ภาวะที่เป็นสั้นก็ตามที่เป็นยาวก็ตามล้วนเป็นสุญญตาว่างเปล่า เปล่าจากคุณสมบัติที่มีอยู่เป็นอยู่ในตัวมันเอง คือคำว่าว่างเปล่า ไม่ใช่หมายความว่าไม่มีเชือกยาวเชือกสั้น ไม่ใช่อย่างนั้น หมายความว่าว่างเปล่าจากภาวะที่มีความยาวอยู่จริง ๆ หรือว่างเปล่าจากภาวะที่มีความสั้นจริง ๆ ว่างเปล่าอย่างนี้ไม่ใช่วัตถุสิ่งนั้นพลอยไม่มีไปด้วย ถ้าไม่มีแล้วเราจะเอาอะไรเป็นอารมณ์เล่าก็แลเห็นโลกอยู่ทนโท่ทุกวี่ทุกวันอย่างนั้น พูดกับคนนั้นคุยกับคนนี้ สัมผัสสิ่งนั้น สัมผัสสิ่งนี้ และจะมาสร้างหลักปรัชญาหลอกตัวเองได้อย่างไรว่าสิ่งที่เราสัมผัสนี้เป็นของไม่มี เป็นอากาศธาตุไม่ได้ ความจริงในพระพุทธศาสนาไม่ใช่เป็นสิ่งที่มาลวงใจเรา ของมีบอกว่าไม่มี แต่ที่ว่างเปล่านี้หมายความว่าว่างเปล่าจากคุณสมบัติของความเป็นของยาวกับของความเป็นของสั้น ความยาวความสั้นไม่มี มีแต่สิ่งหนึ่งได้อาศัยปัจจัยความสัมพันธ์เท่ากันนั้นเอง พอเรารู้ว่ายาวก็เพราะอาศัยสั้นเทียบ ที่รู้ว่าสั้นก็เพราะอาศัยยาวเทียบ นั่นก็คือทั้งยาวทั้งสั้นไม่มีมาธยมิกะเลย มีแต่อาศัยความเปรียบเทียบเท่านั้นเองจึงมียาวมีสั้นเกิดขึ้น นี่เรียกว่าความจริงในนิกายมาธยมิกะซึ่งเป็นเรื่องของสุญญตา เพราะฉะนั้นเราจึงได้ความคิดสรุปว่ามติปรัชญาในนิกายพุทธศาสนานั้นแบ่งเป็น ๓ มติใหญ่

มติที่ ๑ ถือว่าบุคคลสูญ แต่ธรรมไม่สูญ ธรรมในที่นี้ได้แก่พวกปรมัตถสภาวะต่าง ๆ เช่นว่าปฐวี เตโช วาโย อาโป อายตนะ สิ่งนั้นเป็นปรมัตถสภาวะมีอยู่จริง ๆ สิ่งที่สูญเป็นเพียงแต่อัตตาเราเขาเท่านั้นเอง แต่อัตตา อายตนะจะบอกว่าสูญ ไม่มีสภาวะในตัวมันเองไม่ได้ ถ้าไม่มีภาวะในตัวมันเองแล้วทำไมฝรั่ง ไทย เจ๊ก จีน ญวน แขก จึงจะรู้ว่านี่เป็นดินเล่า ถึงแม้ภาษาจะเรียกแตกต่างกัน แต่ความเข้าใจตรงกันนี่ แม้ในไฟก็รู้ว่านี่เป็นของร้อน อาการอุณหเตโชและสีตเตโช อาการที่รู้ได้ทางใจนี้แหละเป็นปรมัตถสภาวะ ปรมัตถสภาวะเป็นอนิทัสสนะอปฏิฆะ เช่นอาโปธาตุ อาโปตามความหมายในทางอภิธรรมถือว่าเห็นไม่ได้ สัมผัสไม่ได้ เราอาจจะถือว่าทำไมสัมผัสไม่ได้ ตักน้ำมาขันหนึ่งเราเอามือแหย่ลงไปเราจะรู้ว่ามันเปียกแล้วบอกว่านี่สัมผัสอาโปไม่ได้ทำไมว่าอย่างนั้นเล่า เปล่าเลย ที่เราเอามือแหย่ไปและเปียกขึ้นมา อาการที่เราแหย่ไปกระทบเป็นปฐวีแล้ว และรู้สึกว่าน้ำนี้เย็นเป็นสีตเตโช คือเป็นอุณหภูมิชนิดต่ำเป็นสีตเตโช อุณหภูมิสูงเป็นอุณหเตโช เพราะฉะนั้นความเย็นความร้อนนี้ความจริงมาจากอุณหภูมิอย่างเดียว อุณหภูมิตามศัพท์บอกแล้วเกี่ยวกับเตโชธาตุ เพราะฉะนั้นที่เรารู้ว่าน้ำเย็นน้ำร้อนก็เพราะอาศัยเตโชธาตุ เตโชธาตุแบ่งเป็น ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งเรียกว่าสีตเตโช เรียกว่าไฟเย็น ไฟในที่นี้ไม่ปรากฏเปลว ปรากฏแต่อาการที่มันลดระดับจากความร้อนของมันลงมา เพราะฉะนั้นอาการที่ร้อนน้อยนั้นเราเรียกกันว่าเย็น อาการที่ร้อนสูงเราเรียกกันว่าร้อน อุณหภูมิต่ำเราเรียกว่าเย็นจนถึงมันต่ำกว่าจุดศูนย์มันก็

กลายเป็นน้ำแข็ง แต่ทั้ง ๆ ที่มันเป็นน้ำแข็งและมันมีเตโชธาตุอยู่ในนั้น เพราะอาโปนั้นไม่เกี่ยวกับอุณหภูมิ และอย่าไปเล็งเอาว่าเตโชธาตุได้แก่เปลวไฟได้แก่กองดวงไฟ นั่นที่เราเห็นว่าเป็นไฟ เป็นสี เป็นวรรณะรูปไฟจริง ๆ เห็นไม่ได้ เป็นอนิทัสสนะแต่สัมผัสได้ ไฟจริง ๆ เป็นอนิทัสสนสปฏิฆรูป ไฟนี้อนิทัสสนะคือเห็นไม่ได้ แต่เป็นสัปฏิฆะคือกระทบได้ อากาศร้อนอากาศหนาวกระทบได้ บางคนอาจกล่าวติไฟนี่เรารู้ดี เห็นทำไมไม่เห็น ในเตาเวลาหุงข้าวบอกว่าไม่เห็นไฟได้หรือ ที่เห็นนี้ทางอภิธรรมถือว่าเป็นวรรณ เห็นสีต่างหาก คือเห็นวรรณรูป ตาเห็นสี ไม่ใช่เห็นธาตุไฟ ธาตุไฟเป็นธาตุปรมัตถ์ จะต้องกระทบอย่างเดียวถึงรู้ ที่เห็นเป็นเปลวอะไรขึ้นมาเป็นเพียงสี เรียกว่าวรรณรูป เป็นสีเท่านั้นเอง นี่เป็นเตโชปรมัตถ์ เพราะฉะนั้นในน้ำจึงมีทั้งปฐวี เตโช วาโย น้ำนี่เราว่าอาบน้ำเป็นขัน ๆ เอาน้ำรดซู่ ๆ ตัวเย็นสบาย หายร้อนแล้วจะบอกว่าไม่กระทบน้ำได้อย่างไร ที่เรารู้ว่าน้ำกระทบเราซู่ ๆ นี้แหละ กระทบปฐวี ถ้าไปอาบน้ำร้อนก็เป็นอุณหเตโช ถ้ากระทบน้ำเย็นก็เป็นสีตเตโช นี่ธาตุไฟในน้ำกระทบ อาการที่น้ำเกาะกุมกันได้เป็นอำนาจของปฐวีธาตุซึ่งมีสภาพเกาะกุม อาการที่น้ำไหลไปได้เป็นอำนาจของวาโยธาตุ เพราะฉะนั้นอาโปจริง ๆ เป็นอนิทัสสนะอปฏิฆะ เห็นก็ไม่ได้ สิ่งที่เรากระทบได้ก็มีแต่ เตโช วาโย ปฐวี นี่อาศัยการกระทบจึงจะรู้ วาโยก็เห็นไม่ได้ เราบอกว่าเห็นใบไม้ไหว เห็นใบไม้ต่างหาก เห็นลมเมื่อไหร่ ใครบ้างที่เห็นลม ไม่มี ที่เรารู้ว่ามีลมก็เพราะว่าใบไม้ไหว ใบไม้เป็นสัญลักษณ์เป็นอุปกรณ์หรือเป็นเงาสะท้อน เป็นเครื่องมือที่ให้วาโยปรากฏตัวออกมา เรารู้ว่าลมพัดเพราะใบไม้ไหว เรารู้ว่าลมเย็นก็เพราะว่าลมมากระทบตัวเรา ลมมาต้องตัวเรา เพราะฉะนั้นตั้งแต่เกิดมาเราไม่เคยเห็นลมเลย เราได้แต่กระทบถูกลมเป็นโผฏฐัพพารมณ์ ปฐวี วาโย เตโช เป็นโผฏฐัพพารมณ์ กระทบทางกายทวาร กายสัมผัส แต่สำหรับอาโปแล้วไม่เป็นทางสภาพทางกายสัมผัสได้เลย และก็เห็นไม่ได้ ว่าที่จริงแล้วธาตุทั้ง ๔ นี้เห็นไม่ได้ ธาตุปรมัตถ์ทั้ง ๔ เห็นไม่ได้โดยภาวะปรมัตถ์ของมัน เพราะฉะนั้นนิกายนี้จึงถือว่าสิ่งที่สูญสิ่งที่ไม่มีภาวะในตัวมันเองได้แก่บุคคลสัตว์เราเขาอันเป็นคำสมมติบัญญัติ แต่ขันธ์ธาตุอายตนะที่ประกอบด้วยปรมัตถ์สภาวะอย่างปฐวีเตโชวาโยอาโป ยกตัวอย่างที่ว่ามานี้จะเป็นสุญญตาไม่ได้ จะต้องมีอยู่ ถ้าภาวะพวกนี้พลอยไม่มีคุณสมบัติในตัวมันได้ ดำรงมั่นในตัวมันเองแล้วเราก็ไม่สามารถจะบัญญัติสัตว์บุคคลในสิ่งอะไร นี่เป็นมติที่ ๑

มติที่ ๒ ได้แก่พวกไอเดียลิสซึ่ม ถือใจเป็นใหญ่ ถือจิตเป็นใหญ่ ว่าจิตเป็นของมีอยู่จริง สิ่งที่มาผสมกับจิตหรือสิ่งที่ปรากฏออกไปจากจิตจึงเป็นเรื่องว่างเปล่าเป็นสุญญตา โลกคือปรากฏการณ์ของจิตที่ส่งเงาสะท้อนออกไป เพราะฉะนั้นโลกอันเป็นอารมณ์เป็นสุญญตาได้ แต่ตัวจะพลอยเป็นสุญญตาด้วยก็หามิได้ ตัวจิตจะต้องมีอยู่แม้โดยปรมัตถ์ จิตเป็นมูลธาตุของโลกทั้งหมด อาศัยจิตเป็นปทัฏฐาน เพราะฉะนั้นสิ่งที่เป็นมูลเดิมธาตุเดิม สิ่งนั้นจะต้องคงอยู่ดำรงอยู่ตลอดไป นี่เป็นมติที่ ๒

มติที่ ๓ เป็นมติของฝ่ายนิกายมาธยมิกะ นิกายนี้ถือว่า ทั้งบุคคลทั้งสัตว์ล้วนเป็นสุญญตา

หมด บาลีเราบัญญัติว่าเป็นสุญญตานั้นก็เพราะบุคคลทั้งสัตว์ไม่มีสิ่งใดที่ไม่ต้องแอบอิงเหตุปัจจัยต่าง ๆ เราอาจตั้งปัญหาถามว่าแล้วอย่างนั้นเหตุปัจจัยต่าง ๆ จะมาจากอะไร ตอบว่าไม่สิ้นสุด ทุกสิ่งเป็นจุดอนันต์ สิ่งนี้อาศัยสิ่งนั้น สิ่งนั้นอาศัยสิ่งนี้ เมื่อทุกสิ่งในโลกมีความสัมพันธ์กันอย่างนี้แล้ว เราจึงไม่สามารถจะชี้สิ่งใดสิ่งหนึ่งว่าเป็นคุณสมบัติดั้งเดิมที่ไม่รู้จักเปลี่ยนแปลง ไม่สามารถชี้ลงไปได้ ทุกสิ่งอาศัยความสัมพันธ์เกิดขึ้น เมื่อทุกสิ่งอาศัยความสัมพันธ์กันเกิดขึ้นอย่างยาวอาศัยสั้น สั้นอาศัยยาวเช่นนี้แล้วเราจึงไม่สามารถจะชี้อะไรว่าภาวะของยาวมีจริง ๆ หรือภาวะของสั้นมีจริง ๆ ได้เลย เพราะอาศัยความสัมพันธ์กันดังนี้จึงถือว่าบุคคลเป็นสุญญตาส่วนธรรมะ คือขันธ์ ธาตุ อายตนะ ยาวก็เป็นสุญญตาด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วก็มีค่าไม่ต่างอะไรกับมายาบุรุษอีกคนหนึ่ง การฆ่า และการถูกฆ่าของมายาบุรุษ ๒ คนก็มีผลคือเป็นมายาด้วย เหมือนกับเลขศูนย์บวกศูนย์มีค่าเท่ากับศูนย์ฉันใดโลกก็ฉันนั้น เป็นมายาด้วยปรากฏการณ์เช่นนี้ เหตุที่ว่าเป็นมายาหรือเป็นสุญญตาก็เพราะว่า อาศัยสิ่งสัมพันธ์กันมีขึ้น ไม่มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่จะแยกออกไปจากสิ่งสัมพันธ์ ดำรงอยู่โดยเอกเทศ ตัวมันเองได้ สิ่งที่ไม่มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เป็นอยู่โดยเอกเทศ โดยตัวมันเองได้จึงจัดเป็นศูนย์ นี่เป็นมติที่ ๓ ของสุญญตาทางพุทธศาสนา แล้วก็สรุปลงมาเป็น ๓ ศูนย์ ซึ่งพระองค์ประทานทรรศนะเอาไว้เช่นนี้

ปัญหาก็มีอยู่ว่า ปัจจุบันนี้ในวงการชาวพุทธในประเทศไทยเราได้มีการโต้แย้งปัญหาเรื่องจิตว่างเป็นปัญหาใหญ่ ปัญหานี้ไม่น่าอัศจรรย์ เพราะว่าเป็นเรื่องโต้แย้งมาตั้งแต่โบร่ำโบราณ แล้วอย่างที่ได้อธิบายมาว่า ๓ นิกายนี้ ต่างฝ่ายก็มีทรรศนะแตกต่างกันอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นสิ่งที่เราโต้แย้งกันในปัจจุบันจึงเป็นสิ่งที่บูรพาจารย์แต่เก่าก่อนเขาโต้กันมาแล้วและเป็นปัญหาซึ่งไม่สิ้นสุด เพราะว่าทั้งสองฝ่ายต่างก็ไม่ได้เป็นอริยบุคคลกันทั้งนั้น เป็นแต่เพียงฝ่ายที่ลูบคลำหลักปรมัตถธรรมแล้วก็อาศัยโลกียปัญญามาแยกแยะ อธิบายพุทธภาษิตตีความเอา จึงได้เกิดการโต้แย้งกันเช่นนี้ขึ้น แต่ถ้าจะว่าตามหลักของนิกายเถรวาทที่เราสังกัดอยู่แล้ว ถือว่าจิตจะว่างไม่ได้ จิตไม่มีว่าง จิตว่างจากอารมณ์เด็ดขาดนั้น ไม่มีเลย นี่มตินิกายเถรวาท นิกายเถรวาทบอกว่าจิตว่างจากอารมณ์บางเหล่าได้ เช่นว่างจากกิเลสบางเหล่า ว่างได้ แต่ที่บอกว่าว่างจากอารมณ์ทุกสิ่งไม่ว่าดีว่าเลวไม่ได้ เพราะอะไร เพราะธรรมชาติของจิตนั้นจะต้องรู้อารมณ์ นี่หลักนิรุกติศาสตร์ ในด้านอภิธรรมของนิกายเถรวาท จึงได้จำกัดความหมายของคำว่าจิตลงไปว่าธรรมชาติชื่อว่าจิตนั้นเพราะรู้อารมณ์ อารมฺมณํวิชานาติ ธรรมชาติของจิตจะต้องรู้อารมณ์เป็นนิจ แม้แต่ในขณะที่อยู่ในผลสมาบัติก็ดี อยู่ในมัคคจิตก็ดี ผลจิตก็ดี ในขณะนั้นก็มีนิพพานเป็นอารมณ์ แม้ในขณะที่นอนหลับไม่มีฝันก็ดี ในพื้นเพภวังคจิตนั้นก็ต้องเอาอารมณ์ในอดีตชาติหรือเอาอารมณ์ในปฏิสนธิขณะเป็นอารมณ์ จะต้องมีการกำหนดอารมณ์ พูดง่าย ๆ ว่าจะต้องถือเอาอารมณ์ในขณะปฏิสนธิเป็นอารมณ์ของจิต จิตจะว่างจากอารมณ์ไม่ได้เลย มีไม่ได้ นอกจากว่างจากอารมณ์บางเหล่า แต่คว้าอารมณ์อีกอย่างหนึ่งขึ้นมา เช่นผู้ที่ได้ฌาน จิตก็ย่อมว่างจากปริยุฏฐานะกิเลสอันเป็นกิเลสชั้น

กลาง แต่ว่าอนุสัยกิเลสยังเหลืออยู่ อย่างน้อยจิตก็ยังถือเอาอารมณ์ในญาณนั้น เช่น กสิณนิมิตเป็นอารมณ์ พวกที่ได้อรูปญาณจิต ว่างจากกามอารมณ์ทั้งหมด แต่ในขณะนั้นก็ต้องเอาอารมณ์ที่เป็นอรูปฌานที่ตัวได้ฌานสมาบัตินั้นแหละเป็นอารมณ์ ผู้ที่มีโลกุตรจิตเป็นอารมณ์ ผู้นั้นก็เอานิพพานเป็นอารมณ์ เพราะฉะนั้นขึ้นชื่อว่าจิตแล้วจะเรียกว่าว่างจากอารมณ์ไม่ได้ แต่ถ้าว่างจากกิเลสโดยสิ้นเชิงละก็ได้ อาการที่จิตว่างจากกิเลสโดยสิ้นเชิงอย่างนี้เป็นจิตของพระอรหันต์และเกิดขึ้นเพียงชั่วหนึ่งแห่ง มรรคจิตผลจิต ต่อไปจิตของพระอรหันต์นั้นก็เป็นกิริยาจิตหมด ต้องลงสู่ภูมิกามาวจรบ้าง รูปาวจรบ้าง แต่ว่าเป็นจิตที่ไม่มีอนุสัย จิตพระอรหันต์นั้นถือเอากามะเป็นอารมณ์ก็ได้ เอารูปเป็นอารมณ์ก็ได้ แต่ว่าจิตขณะนั้นเราไม่เรียกว่ากามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต เราเรียกกันว่ากิริยาจิต เพราะว่าพระอรหันต์ท่านถือเอาอารมณ์อย่างปุถุชนถือ แต่ปุถุชนถือเอาอารมณ์เหล่านั้นด้วยฉันทราคะ พระอรหันต์ท่านถือเอาอารมณ์เหล่านั้นโดยไม่มีฉันทราคะ นี่เป็นข้อแตกต่างระหว่างอารมณ์ของพระอริยเจ้ากับของปุถุชน แต่ว่าพระอริยเจ้าก็เห็นอย่างปุถุชนเห็น รู้อย่างปุถุชนรู้ ลิ้มรสอย่างปุถุชนลิ้มรส สัมผัสอย่างปุถุชนสัมผัส อารมณ์ทางใจอย่างปุถุชนเสพย์ แตกต่างกันจากปุถุชนก็ตรงที่ว่าในใจของพระอริยเจ้านั้นไม่มีฉันทราคะคือความพอใจ ความติดใจความเสน่หาในอารมณ์นั้น นั่นผิดกับปุถุชน ปุถุชนเสพย์อารมณ์ใด ๆ แล้วก็ติดใจพอใจ หรือถ้าเสพย์ซึ่งเป็นปฏิฆะไม่พอใจ ก็พยายามปัดเป่าออกไปเพื่อจะดิ้นรนไปสู่อารมณ์ที่ชอบใจ พูดง่าย ๆ ว่ายังมีความกระวนกระวายแส่ดิ้น ผละอารมณ์อันหนึ่งแส่ดิ้นไปหาอารมณ์อีกอันหนึ่ง แต่จิตของพระอริยบุคคลนั้นไม่มีอาการแส่ดิ้นอย่างนั้น ต่างกันเพียงแค่นี้

เพราะฉะนั้นตามมติของนิกายเถรวาทคำว่าจิตว่างจึงหมายถึง ว่างจากอารมณ์บางเหล่า ไม่ใช่ว่าว่างทั้งหมด ไม่ใช่ว่าว่างจนไม่มีอะไรเลย ว่างจากอารมณ์บางเหล่าเท่านั้นเอง ส่วนอีกนิกายหนึ่งในทางมหายานคือนิกายเซน เซนก็ถือแบบนิกายโยคาจาระไอเดียลิสซึ่มกลาย ๆ คือถือว่าจิตว่างจากอารมณ์เด็ดขาดได้ ธรรมชาติจิตเดิมบริสุทธิ์ไม่มีกิเลสเลย กิเลสเป็นของจับภายหลัง จิตเดิมถือเป็นของบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเลยแม้แต่นิดหนึ่ง เป็นพุทโธ เป็นความจริง เป็นภูตะเป็นของว่างเปล่าจากอารมณ์โดยสิ้นเชิง ผู้ใดสามารถทำจิตให้ปลอดจากอารมณ์โดยสิ้นเชิงได้ ผู้นั้นก็บรรลุถึงโพธิ คติอย่างนี้เป็นคติของนิกายเซน ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งของมหายาน

เพราะฉะนั้น เมื่อความเห็นในทางทรรศนะและตีความหมายคำว่าว่างของบรรดาเกจิอาจารย์แตกต่างกันเช่นนี้ ข้อโต้แย้งจึงมีขึ้น ถ้าหากว่าเราเป็นนักศึกษาเข้าใจพุทธศาสนาทุกลัทธิ ทุกนิกาย ทุกแขนงปรัชญาแล้ว เราจะไม่ต้องเสียเวลาโต้แย้งกับใครเลย เพราะเราเข้าใจว่า อ้อ มติอย่างนี้เป็นของนิกายเซน มติอย่างนี้เป็นของนิกายเถรวาท มติอย่างนี้เป็นของนิกายมาธยมิกะ มติอย่างนี้เป็นของนิกายสร้างสติวาท เราชี้สู่จุดเดิมที่ว่าเป็นวาทะของนิกายใดแล้วก็ไม่ต้องโต้กัน เพราะว่าวาทะทั้งหมดนี้ เป็นเพียงแต่คำอรรถาธิบายขยายความพุทธมติ เป็นคำตีความพุทธมติของบรรดาเกจิอาจารย์ ภายหลังที่ศึกษาพุทธวจนะแล้ว ต่างอาจารย์ก็ต่างแต่งขยายความ ตีความ

อธิบายออกมา อุปมาคล้าย ๆ ว่าเรียนกฎหมายมาเล่มเดียวกัน แต่ทนายตีความกฎหมายข้อนี้ไปอย่างหนึ่งเพื่อประโยชน์ของโจทก์ ทนายจำเลยก็ตีความหมายข้อนี้ไปอีกอย่างหนึ่งเพื่อประโยชน์ของจำเลย แล้วศาลก็ตีความข้อนี้ไปอีกอย่างหนึ่งเพื่อประโยชน์ของความยุติธรรม ทั้ง ๓ ฝ่ายก็เรียนกฎหมายเล่มเดียวกัน ครูเดียวกัน วิทยาลัยเดียวกัน แต่ทำไมเกิดความแตกต่างกันได้ นี่เป็นมติของเกจิอาจารย์ฉันใด เรื่องธรรมะก็เหมือนกัน การที่ศาสนามีลัทธินิกายต่าง ๆ อีกมาก ก็เกิดจากการตีความของบรรดาเกจิอาจารย์รุ่นหลังนี้แหละขยายความเอา เพราะฉะนั้นนักศึกษาชาวพุทธจึงจะต้องมีใจกว้างขวางพอที่จะรับฟังมติต่าง ๆ ของอาจารย์เหล่านี้ โดยอย่าเพิ่งไปผูกพันกับคนใดคนหนึ่งและไตร่ตรองชั่งด้วยโยนิโสมนสิการ เห็นว่ามติใดที่มากด้วยเหตุผลเราก็มักปฏิบัติตาม ก็เป็นอันใช้ได้ นี่เป็นเรื่องของสุญญตา ในวันนี้ขอจบเรื่องสุญญตาเพียงเท่านี้

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : ไม่ใช่คำเดียวกันครับ นิพพานังปรมังสุญญัง นิพพานสูญอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นถ้าจะอธิบายแล้ว สุญญตาคล้าย ๆ กับจะเป็นคุณลักษณะของนิพพาน นิพพานว่างจากความเกิดแก่เจ็บตาย ว่างจากกิเลส เพราะฉะนั้นจึงเป็นคำอธิบายหรือคุณสมบัติของนิพพานอีกที สุญญตากับนิพพานอีกนัยหนึ่งถ้าจะถือตามมติของนิกายมาธยมิกะ สุญญตากับนิพพานเป็นอันเดียวกัน เพราะฉะนั้นท่านนาคารชุนซึ่งเป็นเกจิอาจารย์ผู้ก่อตั้งนิกายมาธยมิกะ ท่านจึงกล่าวบอกว่าโลกกับนิพพานไม่ใช่หนึ่ง ไม่ใช่สอง ผู้ใดเห็นโลกแตกต่างจากพระนิพพาน ผู้นั้นไม่รู้จักนิพพาน ผู้ใดเห็นโลกเป็นนิพพาน ผู้นั้นก็ไม่รู้จักนิพพาน โดยปรมัตถ์แล้วโลกกับนิพพานนั้นไม่ใช่อันเดียวกันหรือไม่ใช่แตกต่างกัน เพราะอะไร ก็เพราะว่าโลกก็เป็นสุญญตา ความดับโลกอันเป็นสภาพสุญญตานั้นก็เป็นนิพพาน นิพพานก็เป็นสุญญตา เพราะฉะนั้นตามนัยนิกายมาธยมิกนิกายสุญญตากับนิพพานอันเดียวกัน ต้องว่าความนัยของนิกายเถรวาทนิพพานไม่ใช่สุญญตา สุญญตาเป็นคุณสมบัติของนิพพาน เพราะผู้ที่ถึงนิพพานแล้วย่อมว่างจากโลภ โกรธ หลง ว่างจากเกิดแก่เจ็บตาย ที่ว่าความสูญอย่างนี้ไม่ใช่หมายถึงตัวนิพพานไม่มี เพราะฉะนั้นก่อนอื่นต้องทำความเข้าใจว่าคำว่าสุญญตาไม่ได้แปลว่าไม่มี อันนี้สำคัญที่สุด อย่าเพียงได้ยินชื่อคำว่าสูญก็เข้าใจว่าไม่มี ไม่ใช่ไม่มีท่านใช้คำว่านัตถิ จะไม่ใช้คำว่าสุญญตา

ถาม : นิพพานมีอารมณ์ไหม

ตอบ : ไม่มีครับ นิพพานเป็นเพียงแต่อารมณ์ให้คนอื่นเขา ในตัวนิพพานไม่มีอารมณ์ ผู้ที่ปฏิบัติถึงมัคคจิตผลจิตแล้ว ไม่ต้องห่วงหรอก ถึงแค่โคตรภูจิตก็พอ วิปัสสนาญาณ ๑๖ ได้โคตรภูญาณแล้ว ท่านผู้นั้นก็เอานิพพานมาเป็นอารมณ์ เพราะฉะนั้นนิพพานจึงเป็นสิ่งที่ถูกคนอื่นเขาเอาเป็นอารมณ์ ในตัวนิพพานเองไม่มีอารมณ์ เพราะนิพพานเองไม่มีชีวิตจิตใจ นิพพานไม่ใช่จิต เป็นอารมณ์เปล่า ตัวนิพพานเป็นสิ่งที่จะให้ผู้ปฏิบัติเอาไปเป็นอารมณ์

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ :มติที่บอกว่าจิตเดิมว่างอยู่นั้น กิเลสมาภายหลังหรือว่าจิตเดิมนั้นบริสุทธิ์ มติอย่างนี้ไม่ใช่นิกายเถรวาท แต่เป็นมติของนิกายเซน อย่างนี้คือจิตเดิมแท้ บริสุทธิ์ จิตเดิมแท้ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย จิตเดิมแท้นั้นเป็นนิพพาน จิตเดิมแท้นั้นว่างเปล่าจากกิเลส กิเลสต่าง ๆ เพิ่งมากอบโกยมาเป็นอาคันตุกะแขกหน้าใหม่แปลกปลอมจรเข้ามา นิกายเซนสอนอย่างนี้ หลักเดิมของนิกายเซน เขาสอนอย่างนี้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นมตินี้เราก็ต้องฉีกออกไปว่า ผู้ใดว่าอย่างนี้ว่าจิตเดิมแท้บริสุทธิ์ จิตเดิมว่างเปล่าจากกิเลส มติวาทะอย่างนี้เป็นวาทะนิกายเซน ฝ่ายมหายาน แต่ว่าถ้ากล่าววาทะนิกายเถรวาทแล้วคำว่าจิตเดิมไม่มี ไม่เจอในบาลีเลย คำว่าเดิมเวลาคนแปลภาษาไทยเติมเอาเอง ประภัสสระมิทัง ภิกขเว จิตตัง ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร ไม่มีในบาลีหาคำว่าเดิมไม่มี ทีนี้นักเลงบาลีที่แปลเป็นไทยไปคว้าคำว่าเดิมมาจากไหนก็ไม่รู้ มาใส่เข้าไปจึงได้หลงผิดเข้ารกเข้าพงเป็นการใหญ่ ผู้อ่านไม่รู้เรื่องเขาว่าเดิมมา นี่ไปถามนักเรียนไวยากรณ์บาลีทั้งหลายก็ได้ว่าประภัสสรมิทัง ภิกขเว จิตตัง คำว่าเดิมอยู่ที่ไหน ในศัพท์แปลว่าเดิมมีไหม ไม่มีเพราะฉะนั้นคำว่าเดิมผู้แปลใส่เข้ามาเอง จิตเดิมแล้วยังมีคำแท้มาอีก ในบาลีไม่มีคำว่าแท้มาจากไหนเลย เดิมแท้ ๒ คำนี้ไม่มีในบาลี ถ้าจะมีก็มีเฉพาะนิกายเซน นิกายเซนเขาว่าอย่างนั้นจริง ๆ จิตเดิมแท้จริง ๆ เขาเรียกว่าปึงแซ ภาษาจีนเรียกว่าปึงแซ ปึงแปลว่าเดิม แซแปลว่าสภาวะสภาวะดั้งเดิม ตรัสรู้ในภาวะดั้งเดิมของตัวมันเอง นี่คำว่าเดิมแท้ นิกายเซน ภาคจีน มีคำว่าเดิมแท้ร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่ว่านิกายเถรวาทภาคบาลีคำว่าเดิมแท้นั้นไม่มี และคำว่าประภัสสรแปลว่าผุดผ่องหรือรัศมี คำที่แปลว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผ่องใส จิตนี้ผุดผ่อง ประภัสสรแปลอย่างนี้ แปลว่าผุดผ่อง มีแสงในตัว ผ่องใส คำว่าผุดผ่องกับผ่องใส ไม่ได้หมายความว่าไม่มีกิเลส ทีนี้วิเคราะห์พุทธภาษิตต่อไปว่า จิตเศร้าหมองไปเพราะอาคันตุกะกิเลสจรมา อาคันตุกะกิเลสคืออะไร อุปกิเลส ๑๖ ในอุปกิเลส ๑๖ นี้ไม่มีคำว่าอวิชชา ไปดูได้ ดูในวัตถุบ่มสูตรบาลีมัชฌิมนิกายท่านแสดงลักษณะอุปกิเลส ๑๖ แบ่งไว้เป็นคู่ ๆ ทีเดียวในนั้น ไม่มีอวิชชา เรื่องนี้แสดงว่าจิตประภัสสรมีอวิชชาอยู่ ที่ว่าผ่องใส ก็เพียงแต่ว่าไม่มีอุปกิเลส ๑๖ เท่านั้น แต่หาได้หมายความว่าจะไม่มีอวิชชาไปด้วยหามิได้ เพราะในอุปกิเลส ๑๖ นั้นไม่มีคำว่าอวิชชาในนั้นเลย นั่นก็คือแปลว่าในจิตประภัสสรนั้นยังมีอวิชชาอยู่ แต่ที่เรียกประภัสสรหรือผุดผ่องเพราะไม่มีอุปกิเลส ๑๖ อุปกิเลส ๑๖ ถ้าโดยย่อแล้วก็ได้แก่นิวรณ์ ๕ นี่แหละอยู่ในหมู่นิวรณ์ ๕ ทั้ง ๑๖ ข้อลงไปแล้วรวมในนิวรณ์ ๕ มีกามฉันท์เป็นต้น นี่ประเภทนี้อยู่ในนิวรณ์ ๕ นิวรณ์ ๕ นั้นเป็นเพียงทำให้จิตใจผ่องใสเท่านั้นเอง มีภิกษุได้บำเพ็ญถึงปฐมฌาน จิตผ่องใสแล้ว ถ้าทุติยมฌานผ่องใสภายในกระทั่งจตุตถฌานผ่องใสในภายในทั้งนั้น นี่แหละจิตประภัสสร เพราะฉะนั้นจิตประภัสสรเล็งเอาก็ได้แก่ภูมิธรรมตั้งแต่ปฐมฌานขึ้นไปเป็นจิตประภัสสร ไม่ใช่หมายความว่าจิตเป็นนิพพานไม่มีกิเลส ไม่มีอวิชชาแล้ว เพราะฉะนั้นเราต้องแยกเอาวาทะนิกายไหนมาพูด ถ้าหากว่าวาทะนิกายเซน ไม่เถียง เป็นจริงตามนั้นว่าจิตเดิมแท้บริสุทธิ์ จิตคือนิพพาน จิตเดิมแท้ไม่มีกิเลส

กิเลสเป็นของแปลกปลอมเข้ามาภายหลัง จิตเดิมแท้เป็นของว่างนี่ว่าตามนิกายถูกต้องร้อยเปอร์เซ็นต์ตามนิกายเซน แต่ถ้าว่าตามนิกายเถรวาทแล้วผิด นิกายเถรวาทไม่ใช่เป็นอย่างนี้

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : ผมพูดตามเถรวาท ผมเห็นตามเถรวาท เพราะผมถือว่าธรรมะในนิกายเถรวาทเป็นธรรมะที่บริสุทธิ์กว่านิกายอื่น เพราะว่านิกายเถรวาทเป็นนิกายอนุรักษ์นิยมคอนเซอร์เวตีฟ (Conservative) ในพุทธศาสนาจึงพยายามจะรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีและหลักเดิมโดยที่ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงกับกาลเวลามากนัก ไม่ใช่ธรรมะในเถรวาทหรือประเพณีในเถรวาทจะไม่มีเปลี่ยนแปลงนะ มีเหมือนกัน แต่มีน้อย พยายามรักษาของเดิมไว้ไม่กล้าไปแตะต้องเพิ่มเติมขยายความมาก ๆ ไม่กล้า เราก็ต้องเอาตามเถรวาท

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : ใช่ถ้าจิตเดิมบริสุทธิ์แล้วพระอรหันต์ก็กลับเป็นปุถุชนได้ซิ ถ้าจิตเดิมบริสุทธิ์แล้วว่าตามเถรวาท พระอรหันต์ก็กลายเป็นปุถุชนได้ เมื่อบริสุทธิ์แล้วจะมาเวียนว่ายตายเกิดอีกทำไมเล่า เพราะฉะนั้นจึงแสดงให้เห็นว่าจิตเดิมบริสุทธิ์ไม่มีในพุทธศาสนา นิกายเถรวาทไม่เคยสอนว่าจิตเดิม คำว่าจิตเดิมไม่มีแม้แต่คำว่าเดิมหาไม่เจอแล้วตามนิกายเถรวาท มีแต่คำว่าจิตประภัสสร จิตนี้เป็นธรรมชาติผ่องใส พูดไว้เท่านี้ ก็ไม่มีคำว่าเดิมกับแท้ คำนี้ไม่มี บาลีตอนนี้จะให้นักไวยากรณ์บาลีแปลก็ไม่มีคำว่าเดิมว่าแท้ออกมาได้เลย ไม่มีเลย และเรามาคิดกันง่าย ๆ ถ้าเดิมแท้บริสุทธิ์แล้วทำไมให้กิเลสจับง่าย ๆ เล่า ก็เพราะยังมีอวิชชา เมื่อรับว่ายังมีอวิชชาก็แปลว่ายังไม่บริสุทธิ์นะซิ ถึงรับว่ายังมีอวิชชาอยู่ นั่นก็คือคำว่าเดิมแท้ไม่มีแล้ว เพราะยังรับว่ามีอวิชชาอยู่ แต่ปล่อยให้กิเลสเข้ามาจับง่าย ๆ อาคันตุกะกิเลส กิเลสอย่างกลาง อย่างหยาบเป็นแขกแปลกหน้า พระพุทธองค์ใช้คำว่าอาคันตุกะ กิเลโส แขกที่จรมา กิเลสที่จรมา ถ้าเจ้าบ้านเป็นคนรู้เท่าถึงการณ์ พวกนี้เป็นโจรแล้วเจ้าบ้านจะยอมรับหรือ นี่เพราะไม่รู้เท่าทันจึงยอมรับเขาเข้ามาใช่ไหม ให้เขาครอบงำใช่ไหม นั่นแสดงว่าเจ้าบ้านยังโง่ คือมีอวิชชานั่นเอง พื้นเดิมจะเป็นบริสุทธิ์ไม่ได้ตามตรรกนัย เราคิดตามหลักของตรรกวิทยาอย่างใช้ลอยิค (logic) มาจับ เพราะฉะนั้นวาทะของนิกายเถรวาทจึงรู้สึกไม่เป็นเช่นนั้นมากกว่า เพราะธรรมะในนิกายเถรวาทนี้เราพยายามเป็นฝ่ายอนุรักษ์นิยมคอนเซอร์เวตีฟทีเดียว ธรรมะในเถรวาทในสายตานิกายอื่นเห็นพวกเถรวาทว่าเป็นพวกจารีตนิยมไม่ยอมเปลี่ยนแปลงแก้ไขอะไรตามกาลเวลาเลย เพราะเหตุนี้เราถึงรักษาธรรมะส่วนใหญ่ให้บริสุทธิ์ของพระพุทธองค์ไว้ได้ ส่วนธรรมะต่าง ๆ ในนิกายที่แยกจากเถรวาทออกไปนั้นเขาเปลี่ยนแปลงไปตามเวลา อธิบายตามมติเกจิอาจารย์และสาวกก็เชื่อตามคำอธิบายของเกจิอาจารย์ แยกย้ายเป็นนิกายต่าง ๆ ออกไป เราก็ไม่ได้คัดค้านเขา ไม่ใช่ว่าตัวเราถือคติเถรวาทแล้วหักโค่นเขาก็ผิดนะ เราเป็นชาวพุทธด้วยกันต่างคนต่างทรรศนะต่างนิกาย ท่านก็ถือนิกายท่าน ผมก็ถือนิกายผม แต่เราก็รู้ว่า อ้อ นี่วาทะนิกายนั้น วาทะนิกายนี้ เพราะฉะนั้นถ้าใครจะมาตั้งปัญหาถาม เราก็

ต้องย้อนถามเสียก่อนว่าเอานิกายไหน ถ้านิกายนี้ว่าอย่างนี้ นิกายโน้นว่าอย่างนี้แล้ว การเชื่อนิกายไหนก็ตาม จิตใจของเราอยู่กลาง ๆ อย่างนี้

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : เมื่อจิตไม่มีอารมณ์ใด ๆ ตามมติอภิธรรมนิกายเถรวาท จะต้องจำกัดลงไปอีก

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : มีอยู่ก่อนกับจิตกระทบเป็นอารมณ์เป็นอนุสัยกิเลส ขณะที่กระทบกับอารมณ์เป็นปริยุฏฐานกิเลสวีติกกมกิเลส กิเลสมี ๓ ชั้น อนุสัยมีกิเลสมาพร้อมกับจิตพร้อมกันเลย จะว่าใครเกิดก่อนเกิดหลังก็ไม่ได้ มีมาพร้อมกันเลย คู่กัน ส่วนที่มากระทบกับอารมณ์เกิดกิเลส เป็นกิเลสอย่างกลางกับอย่างหยาบ ส่วนอย่างละเอียดมีพร้อมคู่กันตั้งแต่อ้อนแต่ออกตั้งแต่ปุเรชาตินับไม่ถ้วน เกิดพร้อมกัน จูงแขนกันมาเลย ไม่เที่ยง เมื่อจิตยังไม่เที่ยงแล้วกิเลสจะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร จิตเกิดกิเลสก็เกิดตามจิต จิตดับกิเลสก็ดับตามจิต เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปเป็นของคู่กัน

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : โดยลำพังของจิตไม่ได้ ถ้าไม่มีเลยก็ถือเอาอารมณ์ในปุเรชาติเป็นอารมณ์ ในชาตินี้ไม่ได้เอาอารมณ์ปัจจุบัน ภวังค์จิตจะต้องเอาอารมณ์ในปฏิสนธิขณะเป็นอารมณ์

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : นี่ท่านแสดงจากหลักปัจจุบัน อัทธา ๓ อวิชชา สังขารเป็นอดีตอัทธา และตั้งแต่วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา เป็นปัจจุบันอัทธาซึ่งจะยังผลให้เกิดภพชาติอันเป็นอนาคตอัทธา คุณต้องแบ่งเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ที่ว่าผัสสะมากระทบเกิดเวทนา เวทนาเกิดตัณหา นี่แสดงปัจจุบันอัทธา นี่หมายถึงรับกิเลสปัจจุบัน ซึ่งก็ให้เกิดกิเลสอนุสัยในส่วนสันดานของจิตต่อไปในอนาคต แต่อย่าไปพูดถึงอดีต เขามีมาแล้วอวิชชาสังขาร ถ้าไม่มีอวิชชาสังขารในอดีตแล้ววิญญาณในชาตินี้ก็มีไม่ได้ ปฏิสนธิวิญญาณก็มีไม่ได้ เพราะฉะนั้นต้องแยกประเด็นว่าอะไรเป็นอดีตอัทธา อะไรเป็นปัจจุบันอัทธา อะไรเป็นอนาคตอัทธา ถ้าไม่อย่างนั้นท่านจะแยกเป็น ๓ ห้วง ๓ เปลาะทำไมเล่า เรื่องของภวจักรนี้เป็น ๓ กาล อดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล ที่ว่าคุณนี้คุณว่าปัจจุบันกาลโดยลืมอดีต

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : อวิชชาไม่ใช่สิ่งดับอดีต อวิชชามีอยู่ในอดีตจึงตามมาในใจถึงปัจจุบัน ไม่ใช่อวิชชาอยู่ในห้องขังเอาไว้ก่อนแล้วเราทำงานนอกห้อง แล้วเวลาจะดับต้องเปิดประตูห้องดับก็เปล่า ถ้าอย่างนั้นอวิชชาก็เป็นวัตถุไปซิ หยิบยกออกจากใจได้ ไปฝากใครไว้ก็ได้ ไปฝากโรงรับจำนำให้จำนำอวิชชาไว้ก่อนก็ได้ มันอยู่ในอารมณ์ในใจของเรานี้ และเราพูดง่าย ๆ ว่าอวิชชาเป็นพื้นเพของอารมณ์ในใจคือในขณะที่ใจผ่องใส อย่างคำว่าประภัสสรก็ยังมีอวิชชาอยู่ ถ้าไม่มีอยู่จะไม่ปล่อยให้กิเลสจรเข้ามาถึงได้ ที่ยอมให้กิเลสจรเข้ามาได้ แสดงว่าอวิชชาเป็นพื้นเพอยู่ ถึงโง่พอที่

จะเปิดประตูรับกิเลสเข้ามา

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : ร้อนอยู่ตลอดเวลา ทุกคนก็ร้อน แต่ร้อนมี ๒ แบบ ร้อนออกมาข้างนอกอย่างหนึ่ง ร้อนเป็นไฟสุมขอนอย่างหนึ่ง อนุสัยกิเลสเหมือนกับไฟที่ถูกขี้เถ้ากลบดูประหนึ่งว่าดับแล้ว แต่เขี่ยขี้เถ้าถ่านเก่าออกก็คุ นี่ฉันใดกิเลสที่แฝงอยู่ในใจของเราก็เหมือนกัน เราอาจกำลังหัวเราะด้วยความชื่นบาน เราอาจจะทำฌานสมาบัติด้วยความสงบ แต่นั่นแหละก็ยังถูกกิเลสเผาอยู่ แต่อาการเผาอย่างประณีตเผาโดยที่เราไม่รู้สึก เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงบอกว่าแม้แต่พวกพราหมณ์ก็ยังถูกไฟเผา มีตบะสูง ๆ อย่างนั้นลองคิดดูซิ ไม่ใช่ว่าร้อนแล้วต้องแสดงอาการกระวนกระวายออกมา จะเรียกว่าร้อนเพราะกิเลส ไม่ใช่ ไฟเย็นเผาอยู่

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : อย่างเวลาเราโกรธ ไม่ได้โกรธ ๒๔ ชั่วโมง มีบางเวลาผ่องใส บางเวลาร้องไห้ สลับกัน หลักอย่างนี้เป็นหลักอนุมานได้ว่าในขณะที่เราใจคอผ่องใสโดยว่างจากกิเลสบางเหล่าได้ เรายังมีความสุขถึงเพียงนี้เลย จะป่วยกล่าวไปไย ถ้าเราสามารถขุดคุ้ยกิเลสอาสวะที่มีอยู่ในใจของเราออกหมด เราจะสุขถึงเพียงไหน เพราะอาศัยหลักอนุมานอย่างนี้จึงทำให้เรารู้จักเปรียบเทียบว่าความสุขของนิพพานเป็นอย่างไร ความสุขอย่างโลกเป็นอย่างไร เราจึงได้กระวนกระวายดิ้นรนหานิพพานกัน

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : ตัวอวิชชาอยู่ที่ไหน ตัวอวิชชาอยู่ในใจทุก ๆ ขณะ ในขณะที่เรายังมีวิญญาณอยู่ อวิชชาคืออะไร อวิชชาคือความไม่รู้ในอริยสัจ จิตเราที่ไม่รู้อริยสัจเป็นอวิชชา เพราะฉะนั้น อวิชชาอยู่ที่ไหน ก็อยู่ในใจ รู้อยู่ที่ใจ ไม่รู้อยู่ที่ใจเรา

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : จะว่าใครมาก่อนใครก็ไม่ได้ มันอยู่คู่กัน คล้าย ๆ ว่าเพชรอยู่ในหิน หินเกิดก่อนเพชรหรือเพชรเกิดก่อน ผมอยากจะถามคุณ ทองอยู่ในทราย ทรายเกิดก่อนหรือทองเกิดก่อน แล้วทรายกับทองอันเดียวกันหรือเปล่า ไม่ใช่อันเดียวกัน แต่เกิดมาด้วยกัน คลุกคลีตีโมงกันมาด้วยกัน ใครจะว่าใครเกิดก่อนไม่ได้ ถ้าใครเกิดก่อนเป็นโมฆะทั้งนั้น ถ้าจะว่ากิเลสเกิดก่อนจิต ถ้าอย่างนั้นตอนกิเลสเป็นอารมณ์อย่างหนึ่ง จิตจะเกิดได้อย่างไร ถ้าบอกว่าจิตเกิดก่อนกิเลส ถ้าอย่างนั้นพระอรหันต์ก็เป็นปุถุชนได้ จิตเกิดก่อนกิเลสและทำไมอยู่ ๆ ถึงมีกิเลสเล่านี่ เพราะฉะนั้นจึงเป็นไปไม่ได้ทั้งขึ้นทั้งล่อง

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : อวิชชาไม่ได้แปลว่าไม่รู้ธรรมดา ไม่รู้อริยสัจต่างหาก คือจิตรู้ว่าไม่รู้อริยสัจ จิตรู้ว่าตัวไม่รู้ รู้ว่าไม่รู้อวิชชา จิตนี้เป็นธาตุรู้ แต่ว่าอวิชชาเป็นธาตุไม่รู้ ไม่รู้อะไร ไม่รู้วิชชา เมื่ออวิชชา

อยู่กับจิตก็แปลว่าจิตรู้ตัวเอง แต่ว่ารู้ว่าไม่รู้ในอวิชชา คล้าย ๆ เราไม่ได้เรียนหนังสือ คล้าย ๆ นาย ก. โง่ ไม่ได้อ่านหนังสือ แต่รู้ว่าตัวโง่ อ่านหนังสือไม่ออก รู้ตัวว่าไม่รู้

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : นั่นเป็นความเห็นของคุณ

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : เพราะคุณบอกว่าจิตเป็นอวิชชาแล้ว พระอรหันต์ดับอวิชชาก็หมายความว่าดับจิตด้วยเลย เพราะจิตเป็นตัวอวิชชาแล้ว เพราะฉะนั้นมตินี้เป็นมติส่วนบุคคล แต่ในแง่หลักปริยัตินิกายเถรวาทแล้วก็ต้องยืนอย่างผมว่า มีท่านผู้หนึ่งถามว่าพระพุทธองค์ปรารภเหตุอะไรจึงตรัสพุทธพจน์นี้ขึ้น กรุณาอธิบายพุทธพจน์อะไรไม่ทราบ คือจิตประภัสสร ทรงตรัสโดยต้องการแสดงให้เห็นว่าใจนี้คนเราสามารถปฏิบัติชำระปริยุฏฐานะ นิวรณ์ ๕ ได้เท่านี้เอง ไม่ได้ปรารภหลักอะไรมาก พุทธภาษิตนี้ปรากฏในเอกนิบาต

ถาม : ผมขอเรียนถามนิดหน่อยว่าที่ว่าอาคันตุกะที่แปลว่ากิเลสจรมา อันนี้เราชาวพุทธบางท่านเข้าใจว่ากิเลสมาจากภายนอก ความจริงแล้วอาคันตุกะนี้มาจากไหนกันแน่ เป็นของภายนอกหรือมาจากภายใน

ตอบ : อาคันตุกกิเลสผมได้บอกแล้ว สรุปแล้วคือนิวรณ์ ๕ มาจากภายนอก แล้วเกิดจากอายตนะสัมผัส เป็นเวทนาเป็นตัณหาเป็นลำดับทีเดียว แต่ไม่ได้หมายถึงอนุสัยกิเลส กิเลสเป็นของตามนอนเนื่องในสันดาน นั่นเป็นของภายใน ต้องแบ่งหลายชั้น

ถาม : ถ้าเช่นนั้นกิเลสอยู่นอกตัวเราไป เวลาประสบกับอารมณ์เข้าก็ไหลเข้ามาเช่นนั้นหรือ

ตอบ : กิเลสที่อยู่ภายนอกตัวหมายถึงกิเลสที่เราไปเกิดจากผัสสะ ต่อจากผัสสะเป็นเวทนา ต่อจากเวทนาเป็นตัณหา เพราะฉะนั้นในสติปัฏฐาน ๔ ท่านจึงสอนให้กำจัดศัตรูของเราอยู่ตรงที่อายตนะกระทบอายตนะให้กำหนดอยู่ตรงนี้ พอถึงผัสสะแล้วย่อมเป็นเวทนา สุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม ให้เรามีสติ เรารับสุขก็รู้ว่าสุข เรารับทุกข์ก็รู้ว่าทุกข์ เมื่อกำจัดอย่างนี้ได้แล้ว อาคันตุกกิเลสก็หมดโอกาสแย้มพรายเรา ต้องกันอย่างนี้ เพราะฉะนั้นเวลาที่เรารู้อย่างนี้คือกิเลสประเภทกลางประเภทหยาบหามาจากข้างนอก แต่ที่หามาจากข้างนอกได้ก็เพราะเชื้อข้างในมี ถ้าเชื้อข้างในไม่มีแล้ว ตัวกิเลสข้างนอกมากระทบก็ไม่เป็นพิษแก่คนคนนั้น เมื่อสรุปหลักใหญ่ใจความก็ต้องพูดว่าข้างในเป็นเหตุที่มาของเดิม ที่มาคู่กับใจนี้แหละเป็นตัวการใหญ่ทั้งหมด ถ้าเราไม่มีแล้ว อารมณ์ข้างนอกมากระทบ ปิดประตูไม่รับเสีย อารมณ์ข้างนอกทำไม่ได้ นี่เพราะโง่เห็นโจรเป็นมิตร รับเข้ามาในเรือนถึงเดือดร้อน เพราะฉะนั้นก็ต้องโทษตัวข้างในเป็นสมุฏฐานใหญ่

ถาม : จะว่ากันตามสภาพความเป็นจริงแล้ว อภิธรรมในเถรวาทเราก็ถือว่ารูป เสียง กลิ่น รส คือกามคุณ ๕ ก็เป็นแต่เพียงว่าเป็นธรรมชาติที่เป็นอัพยากตาธัมมา ได้ยินสักแต่ว่าได้ยิน เสียงก็สักแต่ว่าเสียง แต่ว่ากามคุณ ๕ นี้เป็นเพียงเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสขึ้นมาเท่านั้นก็ส่อให้

เห็นว่าอาคันตุกะนี้ก็หมายถึงว่าอนุสัยฟุ้งขึ้นมาเป็นอาคันตุกะใช่ไหม

ตอบ : ต้องอย่างนี้ครับ เจ้าเรือนต้องมีความโง่เป็นทุนอยู่ จึงกล้าพอที่จะไปต้องรับโจรมาเป็นมิตร อันนี้ถูกต้องแล้ว แสดงว่าอนุสัยต้องฟุ้งขึ้นมาซิครับ ถ้าไม่ฟุ้งแล้วโจรที่จรมาจากกิเลสข้างนอกจะมาเป็นพิษครอบงำเจ้าเรือนไม่ได้เลย ข้างในต้องฟุ้งเสียก่อน หมายความว่ารับมา เปิดประตูหอรับรองด้วยสำคัญโจรว่าเป็นมิตร เจ้าเรือนไม่รู้ นี่ข้างในฟุ้งขึ้นมาด้วย และข้างนอกมาผสมด้วย เรียกว่าผีซ้ำด้ามพลอย ผีเรือนไม่ดีผีป่าก็เข้า

ถาม : ถ้าเช่นนั้นก็ชวนให้เข้าใจอีกว่าที่ท่านอาจารย์ตอบเช่นนั้นก็หมายความว่าภายนอกตัวเราก็มีกิเลสว่อนอยู่นะซิ

ตอบ : ไม่ใช่กิเลสลอยว่อน มีพุทธภาษิตแสดงไว้อย่างนี้ อารมณ์ทั้งหลายว่อนอยู่ภายนอกสักแต่ว่าเป็นอารมณ์เท่านั้นเอง แต่ว่าสังกัปปะความดำริของบุคคลต่างหากที่จะเป็นโทษหรือไม่เป็นโทษ คือว่าพระอริยะเสพย์รูปรสกลิ่นเสียง กามคุณ ๕ ก็เหมือนปุถุชนเสพย์ แต่พระอริยะไม่มีฉันทราคะ รูปรสกลิ่นเสียงไม่เป็นภัยแก่ท่าน ปุถุชนเสพย์ด้วยฉันทราคะ รูปรสกลิ่นเสียงก็เป็นภัยแก่ท่าน นั่นก็คือฉันทราคะเป็นอนุสัยที่เราบัญญัติว่ากิเลส บัญญัติตามโวหาร คือว่าอาศัย รูป รส กลิ่น เสียง เสพย์รูป รส กลิ่น เสียง แล้วเกิดกิเลส แต่ว่าเนื้อหารูปรสกลิ่นเสียงไม่เป็นกิเลสหรอก ที่เป็นกิเลสเพราะมิจฉาสังกปะ ความดำริผิดข้างในของเราเอาดำริผิดคนนี้เกิดจากตัวอวิชชาในใจ ฉันทราคะอนุสัยที่ว่าเจ้าเรือนไม่ดี โง่ เห็นโจรเป็นมิตร หมายความว่าอย่างนี้

ถาม : คำว่าอาคันตุกะก็หมายความว่าขณะที่เราประสบอารมณ์แล้วเราขาดโยนิโสมนสิการอนุสัยได้ปัจจัยก็ฟุ้งขึ้นมาให้เป็นอาคันตุกะใช่ไหม

ตอบ : ใช่ อย่างนี้ถูก จะต้องมีเชื้อ

ถาม : เพราะฉะนั้นอาคันตุกกิเลสภายนอก บางท่านเข้าใจว่ามีของอยู่ภายนอกแล้วก็ไหลมาตามตาตามหู

ตอบ : ไม่ใช่ อารมณ์ของโลกตั้งอยู่ตามประสาโลก จะเป็นพิษหรือไม่เป็นพิษอยู่ที่ฉันทราคะของบุคคลผู้เสพย์ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงบอกว่าอารมณ์ทั้งหลายอันวิจิตรในโลกต้องรู้เท่าทัน นี่ตัวสังกัปปะ ความดำริของบุคคลเป็นใหญ่ที่ทำให้อารมณ์เหล่านั้นเป็นกิเลสขึ้นมา

ถาม : เป็นอันว่ากิเลสภายนอกลอยอยู่ข้างนอกตัวเราไม่มี มีแต่ในสันดานใช่ไหม

ตอบ : ต้องว่าอย่างนี้ ในสันดานมีเชื้ออยู่ สิ่งที่ลอยว่อนอยู่ข้างนอกจึงกลายเป็นกิเลสสำหรับเราได้ ถ้าหากว่าไม่มีเชื้ออยู่ในสันดานของเราแล้ว ข้างนอกที่ลอยว่อนอยู่ก็ไม่เป็นกิเลสเป็นแต่อารมณ์โลกเฉย ๆ

ถาม : ถ้าผมจะพูดอย่างนี้ได้ไหม จะว่าอาคันตุกกิเลสซึ่งจรเข้ามาก็มาจากอนุสัยกิเลสนั่นเอง

ตอบ : อย่าพูดอย่างนั้นครับ ถ้าอย่างนั้นรูป รส กลิ่น เสียง ก็ไม่มีความหมาย จะต้องรู้อยู่

ว่าอาคันตุกกิเลสเกิดขึ้นก็เพราะว่าอาศัยเชื้อข้างในเป็นมูล ไม่ใช่เชื้อข้างในเป็นมูล

ถาม : ก็หมายความว่าอนุสัยที่เคยเนื่องในสันดาน ตราบใดที่ไม่มีปัจจัยก็ไม่ปรากฏตัวขึ้นมา ทีนี้มีรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัสเข้า เราไม่มีโยนิโสมนสิการ อนุสัยตัวนั้นก็ฟุ้งมากลายเป็นปริยุตบ้าง เป็นอาคันตุกะใช่หรือไม่

ตอบ : ใช่ เป็นอย่างนั้นก็ได้ ที่ฟุ้งขึ้นก็เพราะรูป รส กลิ่น เสียงมากระทบข้างนอก ถ้าหากว่า รูป รส กลิ่น เสียงไม่มากระทบมันก็สงบอย่างนั้น อยู่เนื่องในขันธสันดาน แต่ว่ารูป รส กลิ่น เสียง มากระทบ อนุสัยก็เกิดขึ้นมารับอารมณ์ที่เป็นรูป รส กลิ่น เสียง กลายเป็นนิวรณ์ ๕ กลายเป็นหยาบขึ้นมา เป็นอาคันตุกกิเลส เพราะเหตุนั้นอาคันตุกกิเลสนั้นถ้าจะว่าไปแล้วก็คือว่ากิเลสภายในต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยอาศัยเครื่องอุปกรณ์จากรูป รส กลิ่น เสียงอันเป็นภายนอกมาเป็นสิ่งกระตุ้น เมื่อไม่มีสิ่งกระตุ้นแล้วอาคันตุกกิเลสก็ไม่มี

ถาม : รูป รส กลิ่น เสียงปรากฏให้ตื่นขึ้นใช่ไหม

ตอบ : มาเป็นอารมณ์เร้าให้เกิดกิเลส

ถาม : เป็นปัจจัยก่อให้เกิดขึ้นใช่ไหม

ตอบ : ใช่

ถาม : คำถามที่ ๒ เป็นอันว่าผ่านไป กิเลสลอยอยู่ภายนอกตัวเราไม่มี สรุปว่ากิเลสอย่างละเอียด อย่างกลาง มีปัจจัยก็เกิดขึ้นจากอย่างกลางให้เป็นอย่างหยาบ ทีนี้อย่างหยาบเมื่อรับอารมณ์กิเลสเกิดจากอย่างหยาบแล้ว ตีคนด่าคนแล้วใช่ไหม

ตอบ : ก็เหมือนกัน เพราะว่าไม่มีภายในเป็นเชื้อแล้วหยาบก็ไม่มี คำด่ากระทบหูเป็นเพียงคำด่ามาเร้าอารมณ์นั้นเอง ให้อนุสัยฟุ้งขึ้นมากระทั่งถึงใจแล้วข่มไม่ไหวก็ไหลมาทางประตู ทางกาย

ถาม : เมื่อไหลออกมาแล้วไปไหนต่อไป

ตอบ : ออกมาแล้วก็ดับไปทุกขณะ

ถาม : ดับไปโดยสิ้นเชิงหรือไม่

ตอบ : สิ้นเชิง ถ้าไม่สิ้นเชิงก็เป็นสัสตทิฏฐิ แต่ทีนี้วิบากเก็บไว้ในใจอีก วิบากกรรมเป็นรอยพิมพ์ใจประทับนอนอยู่ในภวังค์อีก

ถาม : หมายความว่าวนเวียนอย่างนี้เรื่อยไป เขาฝากอะไรไว้บ้างใช่ไหม

ตอบ : เขาฝากรอยพิมพ์ใจเอาไว้

ถาม : ขอขอบคุณมาก คำนี้เป็นคำพูดไพเราะมาก รอยพิมพ์ใจนี้จะให้ผมต่อไปใช่ไหม

ตอบ : ใช่

ถาม : สำหรับคำถามที่ ๒ คำว่าสุญญตานั้นหรืออนัตตา กับคำว่า จิตว่าง ตามที่พูดกันอยู่เช่นนี้เหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร

ตอบ : สุญญากับอนัตตาใช้เป็นไวพจน์แก่กันได้ และคำว่าจิตว่างในที่นี้เห็นพูด ๆ กันจะเอาความหมายอย่างนิกายเซนมาพูด หรืออย่างนิกายเถรวาทอย่างที่ผมว่าไปแล้วต้องแยกประเด็นว่าพูดอย่างนี้แบบเซนหรือเถรวาท

ถาม : ทีนี้บางทีท่านถือเอาว่าความเป็นประภัสสรของจิต คือ สภาพของนิพพาน

ตอบ : ผิดหลักเถรวาท แต่ว่าถูกหลักนิกายเซน ถือว่าจิตเป็นนิพพาน เถรวาทว่าจิตไม่ใช่นิพพาน ใครถือว่าจิตเป็นนิพพานคนนั้นเป็นสัสตทิฏฐิ เถรวาทว่าอย่างนี้ อภิธรรมเถรวาทว่าอย่างนี้ สายตาเถรวาทมองนิกายเซนเป็นสัสตทิฏฐิ เป็นปรัชญาพราหมณ์เวทานทะ พวกที่ว่าจิตเดิมว่างแท้ จิตเดิมแท้บริสุทธิ์ พวกที่เรียนอภิธรรมในฝ่ายเถรวาทก็ดี อภิธรรมในนิกายสรวาสติกะวาทหรือรวมทั้งนิกายในมหายานที่ชื่อว่านิกายมาธยมิกะก็ดี บอกว่าพวกที่ว่าอย่างนี้ว่าจิตเดิมแท้ เป็นปรัชญาพราหมณ์ ท่านตะแปลงรูปอย่างนี้ นี่ไม่ใช่ผมว่า นิกายต่าง ๆ เขาว่า ผมมาถ่ายทอดให้ฟัง

ถาม : ก็มีหลายอาจารย์ ภายในเถรวาทของเรานี้เองบางท่านก็ถือเอาผ่องใสเป็นหลัก บางท่านก็ว่านิพพานเป็นจิตอย่างหนึ่ง ไม่ใช่จิตนี้ ท่านมีความเห็นอย่างไร

ตอบ : ถ้าว่าตามมติของผม ผมก็ถือมติของเถรวาท ส่วนมติที่ว่าจิตเป็นนิพพานหรืออะไรต่าง ๆ เป็นมติของนิกายเซน นิกายเซนบัญญัติจิตเป็นนิพพานแล้วแน่นอน บอกว่าวิญญาณขันธ์ไม่ใช่จิต วิญญาณขันธ์ไม่ใช่จิต วิญญาณขันธ์เป็นเพียงอาการของจิต แต่จิตไม่เกิดดับ จิตเดิมแท้เป็นอมตะเป็นพุทธภาวะ เป็นนิพพาน ใช้คำเป็นภาษาจีน

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : เปล่า ปุถุชนคิดเอาเองถูกแล้ว ปุถุชนที่จะรู้อนุสัยไม่มีเลย ที่เรารู้มีอนุสัยกิเลสต่างหากออกจากปริยุฏฐานะกิเลสต้องอาศัยโลกุตรปัญญาเป็นเครื่องดู ถ้าไม่มีโลกุตรปัญญาเป็นเครื่องดูแลแล้วไม่มี ปุถุชนใช้อนุมานเอาทั้งนั้น แม้แต่ปริยุฏฐานะเราก็ไม่รู้ เรารู้แต่ว่าวิติกะมะและรู้ทุกข์นี้กลายเป็นรู้อดีตทุกข์ ในขณะที่กิเลสกำลังฟุ้งอยู่เราไม่รู้ว่าเรามีกิเลส แต่ว่าเรารู้ต่อเมื่อความโกรธนั้นหายไปแล้วเรารู้ขณะต่อมา เมื่อกี้นี้โกรธ ขณะที่โกรธปัจจุบันเราไม่รู้ตัวเราเอง ฉันใด อนุสัยก็เหมือนกัน เราปุถุชนจะรู้อนุสัยก็ไม่มีทางรู้ว่าเรามีอนุสัย ก็เพราะพระพุทธเจ้าบอกพระอรหันต์เจ้าบอก พวกที่มีโลกุตรปัญญาที่เห็นแจ้งแล้วมาบอกเรา เราถึงรู้ ถ้าไม่มีใครมาบอกเราไม่รู้ เพราะว่าแม้แต่กิเลสไม่ใช่อนุสัยเป็นวีติกกมะเรายังไม่รู้ว่าเรามีเลย เราจะรู้ก็ต่อเมื่อพ้นขณะนั้นไปแล้ว เราถึงรู้ว่าเมื่อกี้นี้โกรธ

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : อนุสัยกิเลสเป็นไฟเย็น คำว่าร้อนมีหลายระดับ ความรู้สึกว่าร้อนของคน ถ้ากระวนกระวายหรือขุ่นหมอง แต่ว่าร้อนอนุสัยไม่รู้สึกเผา จนหลงว่าโลกีย์เป็นของเที่ยง จึงยังรักชาติ รักชรา ตายแล้วอยากเกิดอีก ความรู้สึกว่าตายแล้วอยากเกิดอีกคืออาการกลัวตาย แต่ยังเกิด เป็นอนุสัย ไม่ต้องอื่นไกล อาการนี้ร้อนหรือไม่ แต่พระอริยบุคคลร้อน เพราะฉะนั้นมีพุทธภาษิตบอก

ว่าสิ่งใดที่พระอริยเจ้าเห็นว่าเป็นความสุข ปุถุชนเห็นว่าเป็นความทุกข์ แต่ปุถุชนเห็นว่าเป็นความสุข พระอริยะเห็นเป็นความทุกข์ ในแง่นี้และสิ่งที่พระอริยะเห็นว่าร้อน เราบอกว่าเย็น นี่เป็นเสียอย่างนี้ เพราะเราไม่มีอริยปัญญาอย่างท่าน เราจึงหลงว่าไฟเย็นที่เผาเรานี้เย็นสบาย

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : พุทธภาษิตข้อนี้แสดงไว้หลายนัย นัยหนึ่งแสดงออกเป็นชาติทุกข์ออกจากครรภ์เลย นัยหนึ่งหมายถึงกิเลสเกิด ๒ นัยด้วยกัน เพราะฉะนั้นการวินิจฉัยพุทธภาษิตจะต้องดูสถานที่มาว่าตรงกัน แสดงนัยอะไร เป็นวิตถารนัยหรือสังเขปนัยแล้วแต่ มีทั้งสองนัย ถูกทั้งสองนัย ชาติทุกข์หมายถึงออกจากครรภ์มารดาโดยตรง แต่ในปฏิจจสมุปบาทถ้าเป็นปัจจุบันอัทธา ก็หมายถึงเวลาเกิดเป็นเด็ก ถ้าหากว่าเราใส่อดีตอัทธามาจับอนาคตอัทธามาจับ ก็ต้องเป็นทุกข์ ถ้าออกจากครรภ์ มีทั้งสองนัย ไม่ใช่นัยเดียว

ถาม : (ไม่มีเสียงในเทป)

ตอบ : ไม่ใช่ทรรศนะของผม ทรรศนะของพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมอย่างนั้นแล้วแต่บุคคล ผู้ที่มารับพระสัทธรรมแสดงบุคคลว่ามีพื้นเพอย่างไรมาแล้ว ปรารถนาเรื่องอะไรก็ทรงแสดงให้ถูกอัธยาศัยพื้นเพเขา เพราะฉะนั้นธรรมะจึงมีสังยุตนัย สังเขปนัยอย่างเวทนา บางแห่งทรงแสดงทรรศนะ ๑๐๘ บางแห่งทรงแสดงเวทนา ๓๖ บางแห่งทรงแสดงเวทนา ๑๒ บางแห่งทรงแสดง ๓ บางแห่งทรงแสดง ๒ บางแห่งทรงแสดงไว้ ๑ แล้วแต่ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านเหมือนผู้ที่รู้จิตวิทยา ท่านสามารถดัดแปลงธรรมะโยกย้ายให้เหมาะสมแก่อัธยาศัยของสัตว์ เราจะถือธรรมข้อใดข้อหนึ่ง และคัดค้านธรรมะข้อใดข้อหนึ่งไม่ได้หรอก สำหรับวันนี้ขอจบเท่านี้